

УДК 725.835(477)

М.М.Ясінський

АРХІТЕКТОР РОМАН ГРИЦАЙ І УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ В М. РОГАТИН

Після так званої „весни народів” – відомих суспільно-політичних трансформацій на теренах Європи – в Галичині постав перший Народний Дім. З ростом освіти та національної свідомості галичан в краї поступово почала збільшуватись кількість національно-культурних закладів. Будівлі етнічно-культурних клубів, що спершу отримували назви своїх товариств-засновників, пізніше стали узагальнено називатися Народними Домами. Перед першою світовою війною були збудовані відомі у всій Галичині Стрийський (1901), Перемишльський (1904), Коломийський (1906), Калуський і Борщівський (1908), Кам'яно-Струмилівський (1911), Радехівський (1912) Народні Доми. Проектуванням Українських Народних Домів займалися відомі українські архітектори, серед яких, Іван Левинський, Филімон Левицький, Лев Шелевич, Олександр Лушпинський, Василь Нагірний.

Одним з кращих вихованців Львівської політехніки та учнем відомого українського архітектора, промисловця і вченого Івана Левинського був

львівський архітектор Роман Грицай.

Після закінчення університету молодий здчий кілька років працював у Львові в проектній фірмі свого колишнього наставника. Війна, що принесла великі руйнування та матеріальні збитки, змусила молодих людей залишити місця праці та зайнятися відновленням знищених осель. Уряд Галичини у Львові створив інженерні комісії у повітових містах, котрі зайнялися організацією робіт з відбудови краю. Одну з таких комісій було створено і в місті Рогатині, її керівником було призначено Володимира Дидинського, а помічником – архітектора Романа

Рис. 1. Роман Грицай. Автопортрет. 1909 р.
Матеріали з приватного зібрання А. Грицая.

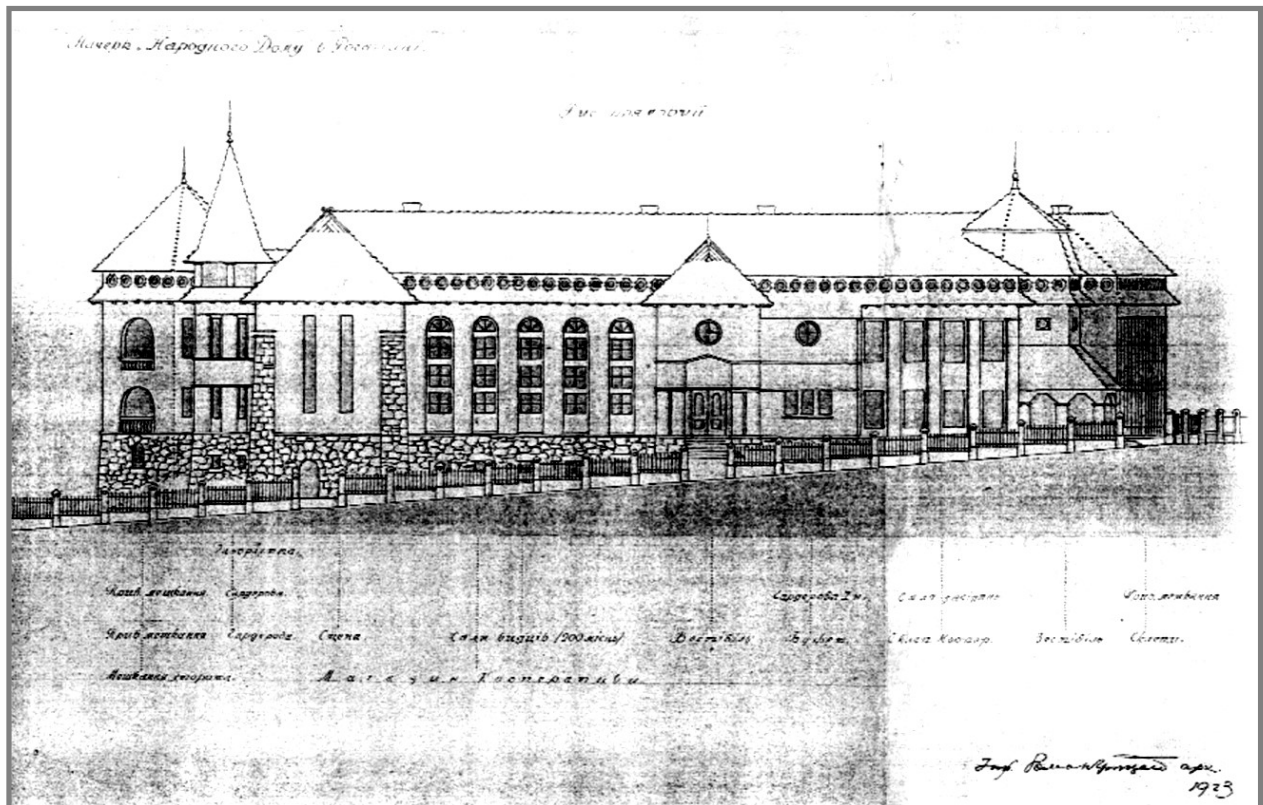

Рис. 2. Начерк Народного Дому в Рогатині. Арх. Роман Грицай. 1923. Матеріали з приватного зібрання А. Грицяя.

Грицяя. З того часу молодий архітектор зв'язав свою громадську та професійну діяльність з Рогатином [1].

Працюючи в магістраті м. Рогатина, Роман Грицай виконав ряд проектів громадських будівель. У Рогатині за його проектом збудовано будинок Окружного союзу кооператорів, СШ №1, районну бібліотеку (де встановлено на його честь меморіальну дошку), теперішнє приміщення міліції, соціального забезпечення, будинок Бойчука на площі Роксоляни, будинок Керичинських.

З інших громадських будівель, які народила творча думка архітектора – Народний Дім у Черчі (1924 р.), купальня (1926 р.) у Черчанському санаторії, на жаль, вже зруйновано. Прославився Роман Грицай як проєктант церков, зокрема в Бабухові, Підвисокому, Стратині, Мельні, Світанку, Кліщівні, Серниках Горішніх, Яго дівці, м. Тернополі, Войникові. У Відні відновив храм Св. Варвари, а у Львові збудував величаву церкву для монастиря сестер Василіанок у Львові [2].

Про одне значне будівництво в Рогатині місцевий краєзнавець Михайло Воробець писав: „3 січня 1924 року відбулася нарада з питань будівництва так званого „Народного Дому” в Рогатині (тепер будинок РайСТ, вул. І. Франка, 1). Був затверджений організаційний комітет в кількості 15 осіб”... Проект Українського Народного Дому в Рогатині розробив архітектор Роман Грицай [3].

Відкриття Українського Народного Дому в Рогатині відбулося 1927 року. Це була велика подія для української людності Рогатинського повіту. Будинок отримав назву „Повітовий Союз Кооператив” [4].

В повітовому місті, багатому на архітектурні пам'ятки, на початку 20 століття вже були зведені зокрема такі прикметні будівлі національно-культурних закладів, як Українська гімназія ім. Володимира Великого (арх. Л. Левинський, 1912) та читальня „Просвіти”. Архітектурний задум створення будівлі українського національно-культурного клубу виник у Романа Грицай ще до початку роботи організаційного комітету по будівництву Народного Дому, бо вже в 1923 році архітектор розробив „Начерк Народного Дому в Рогатині” [5].

На наш погляд, ідея організації Народного Дому в Рогатині належала викладачам місцевої української гімназії – цього найбільш численного осередку національної інтелігенції. Серед викладачів Рогатинської гімназії були композитор Борис Кудрик, священник та організатор 68 читалень „Просвіти” в повіті Павло Кудрик, письменники Микола Угрин-Безгрішний, Антін Лотоцький. Осип Турянський, старший брат архітектора і відомий теолог Володимир Грицай, а також певний час математик Микола Чайковський, відомий український історик Іван Крип'якевич, організатор народних університетів і командант Легіону Січових Стрільців – Михайло Галущинський. В кожному разі архітектор Роман Грицай у 1923 році вже обнародував власне бачення національного поступу в своєму „Начерку Народного Дому”.

Витягнута вздовж однієї з міських вулиць наріжна 52 парцель (в час приватної власності на землю кожна ділянка-парцель землі була зареєстрована і на містобудівних кресленнях позначалася окремим номером) добре підходила для будівництва Народного Дому: тут можна було виявити всі архітектурні особливості будівлі, досягнути функціональної довершеності та комфорту. На ділянці можна було вести поетапне будівництво, вкладаючи в будівлю кошти по мірі їх надходження.

В „Начерку Народного Дому” архітектор Роман Грицай передбачив будівництво багатофункціонального комплексу, в якому могли б розміститися приміщення українських торгових закладів чи, як їх називали, кооператив, театральна зала, зала для засідань, буфет, приватні помешкання та приміщення для зберігання товарів. Приватні помешкання розміщувалися у двох бічних прибудовах. Очевидно, що на даному етапі розробки проекту у детальному проектуванні приміщень, призначених для розміщення окремих національно-культурних організацій, не було необхідності. Також багато місця відводилося

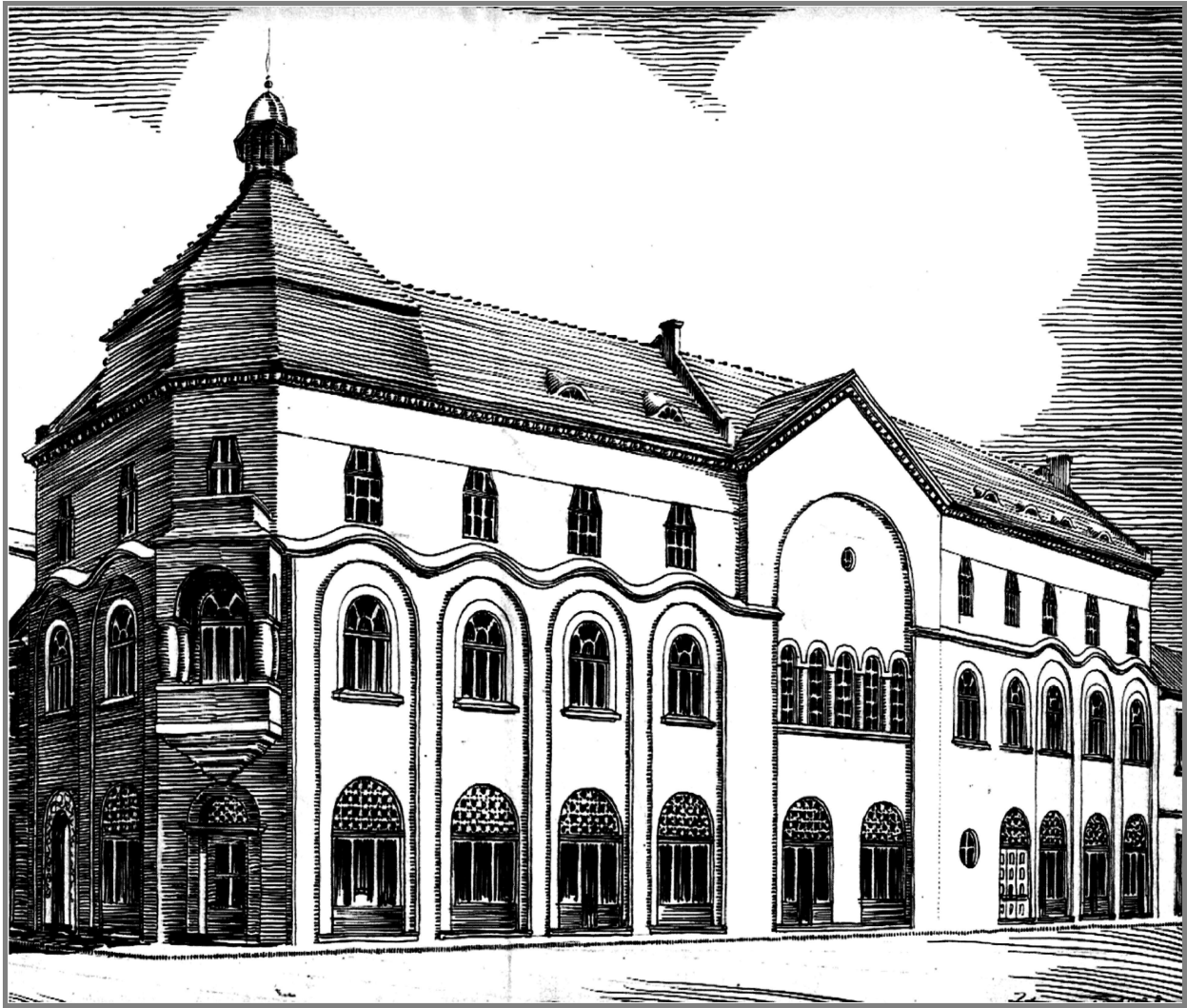

Рис. 3. Будинок Повітового Союзу Кооператив. Арх. Роман Грицай. 1923. Матеріали з приватного зібрання А. Грицяя.

для організації діяльності торгівельних та інших кооперативів, без чієї фінансової допомоги будівництво Народного Дому могло б і не розпочатися.

На осі всієї архітектурної композиції знаходився центральний ризаліт з портиком головного входу. Зліва і справа від широких двостулкових дверей знаходилися спарені значних розмірів колони на яких лежав такий же непропорційний фронтоном головного порталу. Верхня частина ризаліту була завершена трикутним напівфронтоном зі шпилем. Над портиком, подібно до розет готичних храмів знаходився круглий проріз вікна. Це кругле вікно без найменших елементів декору саме по собі ставало декором на голій площині стіни.

Зліва від центрального ризаліту на всю висоту фасаду витягнулися п'ять аркових вікон з напівциркульними завершеннями. Автор надав масштабності цим вікнам, поділивши їх імпостами на чотири вертикальних частини, кожен з трьох квадратів, що утворилися в результаті такого переділу, поділив навхрест,

а напівциркульну верхню фрамугу розділив радіальними перемичками ще на чотири частки.

Лівий бічний ризаліт маючи значно більші розміри, аніж центральний, мав значно суворіший вигляд, аніж попередній. Єдиною його оздобою служили два контрфорси, що були викладені, як і весь цоколь будівлі, з природного каменю. Дві вузьких щілини віконних прорізів на лівому ризаліті були призначені для освітлення сцени. Архітектор виконав їх без будь-яких значимих деталей, разом з тим високі вузькі вікна та високі контрфорси надавали цій частині будівлі магічної знаковості і винятковості.

Ледь примітний дверний арковий проріз мав бути використаний для організації входу в магазин торгівельного кооперативу. Таке нівелювання входу в торговий заклад ще раз засвідчує, що головну роль в функціональній організації будівлі архітектор відводив театральній залі та залі для зібрань. Бічний ризаліт, як і центральний, мав наметовий дах з напівфронтонном, проте вже без шпилью.

Двоповерхова частина будівлі, що була призначена для проведення ділових заходів, знаходилася праворуч від центрального ризаліту. В цій частині

Рис. 4. Дім Союзу Кооператив. Арх. Роман Грицай. 1926. Головний фасад. Матеріали з приватного зібрання А. Грицая.

фасаду маємо на поділеній горизонтальною широкою смугою площині стіни, об'єднані в одне, троє вікон нижнього ярусу та ще одне кругле вікно у верхньому ярусі. Значно більшу площину стіни займають, ніби на противагу „вільнодумству” та грі вертикальних та горизонтальних прямокутників, ліній, геометричних форм, класичні ордерні мотиви, що є уособленням порядку, стабільності та довготривалості, а також ніби натяком на процеси, що мали відбуватися у призначеній для засідань діловій залі Народного Дому.

У залу засідань можна було потрапити також через ще один вестибуль, розташований в багаторівній наріжній

барокового вигляду вежі у правому причілку. Автор, використавши мотиви сакральної архітектури та надавши окремим елементам будівлі вигляд піддашків, гранчастих апсид, багатоярусних з заломами бань тощо, тим самим певним чином ототожнив Народний Дім з національною архітектурною традицією та й духовною культурою взагалі. Трапеційні арки, приземкуваті міцні колони та значні обсяги дахового покриття недвозначно підкреслювали етнічну приналежність будівлі, уособлювали цілу філософію українського народу з його переважанням духовного (великі стрімкі дахи), відірваністю від вороже настроєного зовнішнього світу (вікна бійниці), надійністю його основ (приземкуваті кременезні колони). Довершували цей в цілому бароковий образ маленькі вікна-бійниці на другому поверсі причілкової вежі.

Зовсім іншою – високою, легкою шпилеподібною вежею був увінчаний лівий причілок. Тут у запроектованому з природного каменю цокольному приміщенні мала знаходитися сторожка – тимчасове помешкання та службове приміщення сторожа. Маленькі віконця в грубій цокольній стіні нагадують скоріше про підземелля старовинних замків, чиїми руїнами була всяяна, розташована на пограниччі світів, Галичина. Образ романтичної замкової споруди доповнює надбудова, названа автором „гльорієтта”, що засвідчує, зокрема, про ґрунтовну обізнаність Р. Грицяя з подібною архітектурною символікою віденських архітекторів. Мініатюрне літнє приміщення на даху будівлі, призначене для обсервації рогатинських краєвидів, насправді нагадує верхній майданчик сторожової вежі.

Позаду вежі, розташовувалася житлова прибудова. Про світський характер цієї частини будівлі засвідчували просторі тераси, що мали б знаходитися за арковими з напівциркульними перемичками прорізи з декоративною огорожею в нижній частині цих прорізів. Розлогі арки, широкі прорізи та густо розміщені балясини огорож злегка нагадують багаті палаци української шляхти, проте цілковита відсутність декору на рівній площині стіни робить це нагадування лише легким подихом минулого, натяком, химерою.

Вінцем будівлі мав стати великої протяжності вальмовий дах, що його горизонтальну лінію силуету в кількох місцях прорізували стрімкі лінії шпилів, веж, напівфронтовів. Восьмикутні чарунки десятків дрібних горищних вікон творили фриз, а, скоріше, справжній купальський вінок, вбрання для свята.

Використовуючи різноманітну архітектурну абетку європейських народів, Роман Грицяй, разом з тим, створював власні гармонійні твори, що мають національний колорит та неповторність. Вся попередня архітектура була ним по-своєму переосмислена і опрацьована, поєднання елементів класичної, барокової або й романської архітектури у цьому мистецькому творі не стало лише їх одночасним використанням чи навіть звеличуванням. У „Начерку

Народного Дому” отримуємо абсолютно відмінний від інших образ будівлі, котра була одночасно і відображенням різнопланової епохи, і пластичним втіленням національної історії, і глибоким роздумом про непересічні цінності.

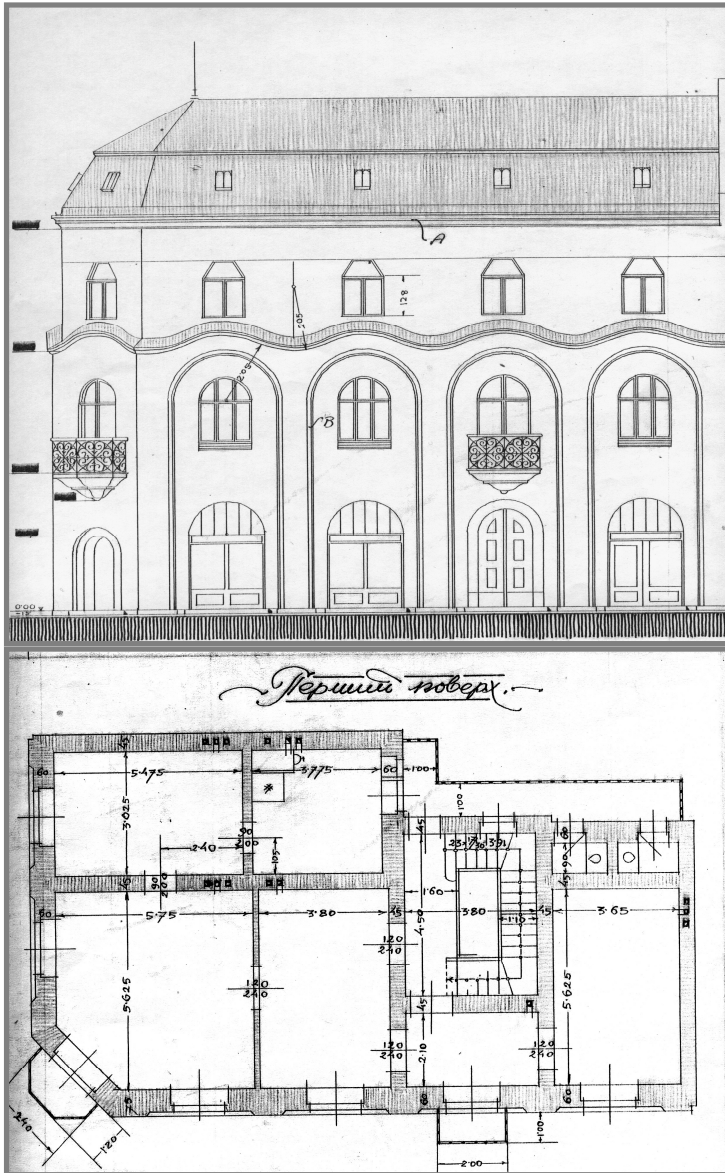

Рис. 5. Дім Союзу Кооператив. Арх. Роман Грицай. 1926. Головний фасад та план на відм. 4.42. Матеріали з приватного зібрання А. Грицяя.

Проект Народного Дому в тому вигляді, яким його бачив архітектор Роман Грицай, не був реалізований. Більше того, вже в цьому ж 1923 році архітектор розробив проект ще однієї будівлі, яка була збудована дещо пізніше, а саме протягом 1926-1927 років, і отримала офіційну назву „Повітовий Союз Кооператив”. Втім, реалізація іншого проекту ніяк не зменшує мистецької цінності „Начерку Народного Дому”. Невідомо, чи був призначений для подальшої реалізації „Начерк”, проте він був здійснений, очевидно, як узагальнений пошук мистецького образу, як філософський трактат про сутність українського архітектурного модерну, котрий автор щиро любив і зображувальною технікою якого досконало володів. Про досконале володіння прийомами українського

архітектурного модерну маємо змогу судити з опрацьованого детально іншого проекту Романа Грицяя під цією ж назвою. В будинку Повітового Союзу Кооператив, що в Рогатині 20-30 років двадцятого століття мав назву Народний Дім, автор зберіг попередню композицію фасаду з центральним ризалітом, фланкуючою баштою, щоправда, лише однією, декоративним завершенням стін та стрімкими дахами. Рівномірно розміщені трапеційні вікна третього ярусу творили своєрідний вінець. Будівля отримала декорований портал бічного

входу і спарені приземкуваті колони на наріжному балконі другого ярусу. Ті ж два круглих вікна в центрі тепер лише нагадували про попередній образ. В новому проекті з'явилися мотиви староруських храмів, палат. Алегоричний вигляд отримало вікно третього ярусу центрального ризаліту. Декорована та пластична нижня частина фасаду ніби контрастувала з раціональною і аскетичною верхньою. Класичної форми баня з високим шпилем домінувала над дахом. Дисиметрія, дуалізм думок, намірів, пошук справжнього та іронія характерні для цього архітектурного образу, що був створений як відповідь на меркантильні потреби суспільства.

Реалії склалися так, що і цьому архітектурному задуму не судилося бути матеріалізованим. Вже в наступні роки Роман Грицай розробив третій варіант відомої нам будівлі. В цей раз на титульному аркуші вже остаточно зникла попередня назва, натомість появилася нова, більш раціональна і аполітична: „Дім Союзу кооператив” (Роман Грицай, щоправда, на одному з оригіналів проекту внизу дописав своїм ідеально-каліграфічним почерком слова „Народний Дім Шевченка в Рогатині”). На кутовій ділянці все тієї ж 52 парцелі архітектор запроектував триповерхову будівлю розмірами 19.25 на 10.90 м. Спрощена планувальна схема дозволяла використовувати будівлю для різноманітних потреб. Архітектор навіть не вписував у проект назви окремих приміщень. Проте така функціональна універсальність не сприяла відображенню функціональної програми будівлі на її фасаді. Зрештою, як такого окремого проекту Дому Союзу Кооператив і не було: Роман Грицай розробив проектну документацію на частину будівлі, що була в попередньому проекті. В остаточному варіанті будинок отримав два балкони з мереживним декором, все ті ж лопатки та аркові ніші на двох нижніх ярусах та ряд трапеційних вікон – на третьому. З даху зникли наметова з заломами башта і маленькі модерні напівкруглі вікна. Натомість появилися залом на основній частині покрівлі та спрощені, прямокутної форми дахові вікна, що були вмонтовані в похилу площину даху.

Третій варіант проекту став практичною реалізацією архітектурного задуму та його матеріальним втіленням. Певний прагматизм, що був притаманний тогочасному суспільству, знайшов своє втілення і в образі Дому Союзу Кооператив. Проте навіть в такому матеріально обмеженому варіанті будівля справляє неабияке естетичне враження. Правдоподібно, що раціоналізм в цілому не був притаманний українській архітектурі, натомість характерною була неможливість творення значних естетично-мистецьких цінностей обмеженими матеріальними засобами.

Проект Українського Народного Дому в м. Рогатин, не дивлячись на відсутність матеріальних засобів до його реалізації у тогочасної місцевої

української громади, став справжнім програмним документом національного мистецтва, втіленням національної ідеї Народного Дому.

Історією несправедливо забутого ім'я одного з самобутніх українських архітекторів двадцятого століття Романа Грицяя. Практично невідомим для наукової спільноти залишився його неповторний концепт-проект Народного Дому. Між тим, вивчення психології архітектурної творчості цього майстра, як втілення особистісного бачення автором історико-мистецького та соціально-етнічного середовища, є, на наш погляд, цілковито необхідними для розуміння історії та теорії архітектурного процесу.

Література

1. Кудрик О. Архітект інженер Роман Грицай (1887-1968) / НТШ, Український архів, Т. 54. Рогатинська земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. Т. 2. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Центральний комітет „Рогатинщина”, 1996. – С. 292.
2. Керечинський Р. Архітектор Роман Грицай // Рогатинська земля: історія і сучасність. Матеріали II-ї наукової конференції, Рогатин, 26-27 березня 1999р. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 175-178.
3. Воробець Михайло. Унікальна споруда // Рогатинська земля. №31 (566) від 28 липня 2007.
4. Воробець Михайло. Унікальна споруда // Рогатинська земля. №32 (567) від 4 серпня 2007.
5. Матеріали приватного архіву А. Грицяя.

Анотація

Ім'я архітектора Романа Грицяя, стодвадцятиріччя з дня народження якого мистецька громадськість відзначила 26 листопада 2007 року, було незаслужено забуто в Україні. Втім, більш як тридцятирічна творча діяльність цього українського архітектора заслуговує на детальне вивчення. Талантові Романа Грицяя належать такі мистецькі твори як „Проект церкви в Тернополі”, „Проект Народного Дому в Черчі”, „Конкурсний проект церкви у Львові”, „Проект пам'ятника Січовим Стрільцям у Рогатині”, „Проект української гімназії в Дрогобичі” та багато інших. Проект Українського Народного Дому ім. Т. Шевченка в м. Рогатин є одним з найдостойніших внесків архітектора Романа Грицяя в національну мистецьку скарбницю.

Аннотация

Имя архитектора Романа Грицяя, столетие с дня рождения которого отметили 26 ноября 2007 года, было незаслужено забыто в Украине. Более чем тридцатилетняя деятельность этого украинского архитектора заслуживает на тщательное изучение. Таланту Роману Грицяя принадлежат такие произведения как „Проект церкви в Тернополе”, „Проект Народного Дому в Черче”, „Конкурсный проект церкви в Львове”, „Проект памятника Сечовым Стрелькам у Рогатине”, „Проект украинской гимназии в Дрогобиче” и другие проекты. Проект Украинского Народного Дома им. Т. Шевченка в г.Рогатин есть одним из архитектора Романа Грицяя в национальную творческая сокровищница.

The summary

The name of architect Roman Grytsai, (his 120th anniversary was celebrated November, 26, 2007 by the artistic scientific world) was unhonoured forgotten in Ukraine. Though, his more than 30-year-old creative activity deserves the detailed studying. Such works of art as „Chirch Project in Ternopil”, “Folk House Project in Cherch”, „Church Competitive Project in Lviv”, „Project Monument to Sichovi Striltsi in Rogatyn”, “Ukrainian Gymnasium Project in Drogobych” and many others. Project of Ukrainian Folk House named after Taras Shevchenko in Rogatyn is another great contribution of architect Roman Grytsai into the national artistic treasury.